

Semantikens roll för svenskans genussystem

En studie om svenskans genustilldelning och genuskongruens

Handledare: Gunlög Josefsson

Språk- och litteraturcentrum

Sammandrag

Det huvudsakliga syftet är att pröva antagandet att svenskans genussystem är grundat på semantiska uppdelningar. Teorin utgår framför allt ifrån Greville Corbetts idéer om att alla genussystem har en semantisk kärna och dennes *The Animacy Hierarchy* och *The Agreement Hierarchy* står i fokus.

Materialet som undersöks utgörs till största delen av elva animata neuter men *-is*-avledningar, sex substantiv som betecknar en maskulin referent samt avledningar med suffix som kan dela ut på uttralt och neutralt genus undersöks också.

Analysen består av fem delar: en kvantitativ undersökning av pronomenal för animata neutrer, en kvantitativ undersökning av animata neutrers predikativa kongruens, en kvantitativ undersökning av maskulin kongruens vid stark adjektivböjning, en kvalitativ undersökning av enligt vilka principer genus tilldelas med avledningar som kan få både uttralt och neutralt genus, en kvalitativ undersökning av *-is*-avledningarnas genustilldelning och sist en kvalitativ undersökning om hur de animata neutrernas genustilldelning skulle kunna förklaras diakront.

Slutsatserna som kan dras av studien är att semantiken spelar en större roll för svenskans genussystem än vad som beskrivs i bl.a. *SAG*.

Innehåll

1 Inledning	3
2 Syfte och disposition	3
2.1 Syfte.....	3
2.2 Uppsatsens disposition.....	4
3 Forskningsbakgrund	4
3.1 Grammatiskt och referentiellt genus.....	5
3.2 Är genus en inneboende egenskap eller tilldelas det?.....	6
3.3 Semantikens betydelse för genustilldelningen.....	9
3.4 <i>The Agreement Hierarchy</i>	12
3.5 Resemantifiering.....	13
3.6 Svenskans genussystem, enligt <i>SAG</i>	15
4 Metod och material	17
5 Analys	19
5.1 Semantiken och <i>The Agreement Hierarchy</i>	20
5.1.1 Pronomenval.....	22
5.1.2 Predikativ kongruens.....	23
5.1.3 Attributiv kongruens.....	24
5.2 Avledningssuffixens genus.....	28
5.2.1 <i>-is</i> -avledningars genus.....	29
5.3 <i>Statsråd</i> , <i>sto</i> och några andra undantag.....	31
6 Diskussion	33
7 Litteratur	36

1 Inledning

Studier om genus i språket inbjuder till många reflektioner: Har genusuppdelningar alltid funnits? Vilken funktion har genus? Hur bestäms genuset? Försök till utredning av alla tre av dessa områden har naturligtvis gjorts, men forskare har haft svårt att hitta några definitiva svar. Man kan inte på ett enkelt sätt rekonstruera det mänskliga urspråket eller skapa sig en bild av språkets utveckling för tiotusentals år sedan. Och man har fortfarande inte lyckats enas om vad genus egentligen fyller för funktion. Vissa menar att det handlar om att genuskongruensen har en kommunikativ funktion genom att den erbjuder redundans, andra hävdar att förekomsten av ett genussystem med endast två eller tre genus i ett språk saknar en sådan positiv funktion som skulle kompensera den större komplexitet i språket som genusdistinktionerna och kongruensen ger. Frågan om hur genuset bestäms är aningen mer greppbar eftersom man kan leta efter ett system i den befintliga genussättningen i olika språk och jämföra, i stället för att, i avsaknad av språkprov från urtidsmänniskorna, spekulativt tvingas återskapa ett urspråk och analysera det eller försöka utröna hur människans genusanvändning kognitivt fungerar.

I modern tid har flera studier genomförts för att ta fasta på vad som ligger till grund för genusuppdelningar. Den mest omfattande gavs ut 1991 av Greville Corbett och kontentan är att alla genussystem har en semantisk kärna och att genus tilldelas. Denna slutsats har sedan i många vidare studier bekräftats, utvecklats men även ifrågasatts.

I den svenska traditionen har man oftast antagit att genusuppdelningar inte är kopplade till betydelse eller bär någon form av semantiska distinktioner; genus är en inherent lexikalisk egenskap och kan inte förutses, förutom i vissa fall där formella tendenser kunnat påvisas som t.ex. vid de flesta av avledningarna; denna typ av genus brukar kallas grammatiskt genus. I denna uppsats avser jag att undersöka svenskans genussystem i corbetteansk anda och ifrågasätta antagandet att det inte skulle finnas en semantisk grund till uppdelningen och vidare i kongruensen.

2 Syfte och disposition

2.1 Syfte

Jag ska pröva antagandet att svenskans genussystem är grundat på semantiska uppdelningar. Min hypotes är att det finns semantiska generella regler som styr genusbruket i svenskan. Det

skulle betyda att genus tilldelas och att denna tilldelning, samt efterkommande kongruens, i huvudsak är semantiskt motiverad.

Min hypotes säger vidare att den semantiska uppdelningen är grundad på animacitet, dvs. om substantivet betecknar något (högre) levande och individuativitet, dvs. om det som substantivet betecknar är avgränsat i den mån att det kan betraktas som räknebart. Dessa substantivets semantiska drag är kärnidéer abstraherade ur Greville Corbetts *The Animacy Hierarchy*.

2.2 Uppsatsens disposition

Första delen (3) utgörs av en forskningsbakgrund där jag går igenom hur genuskategorien definieras, refererar till olika teorier om genustilldelning och genus som inherent, fördjupar mig i semantikens roll för genussystem och –tilldelning, presenterar och förklarar *The Agreement Hierarchy*, återger några forskares idéer om resemantifiering och slutligen tittar jag närmare på *SAG*:s beskrivning av genus i svenskan.

I den andra delen (4) presenteras och förklaras använd metodologi och material. Därefter följer analysen (5), vilken börjar med att återknyta till *SAG* och det mest centrala i dess genusbeskrivning. Sedan påbörjas den egentliga analysen där genuskongruensen hos animata neutrer undersöks på pronomennivå, predikativnivå och attributnivå. Detta följs av en genomgång av svenskans avledningssuffix och deras koppling till olika genus med fokus på sådana som både kan dela ut uttralt och neutralt genus eller bara neutralt samt på *-is*-suffixet. Analysdelen avslutas med att jag tittar närmare på några undantag och försöker bl.a. ge en diakron förklaring till deras, till synes, semantiskt omotiverade genus.

Därefter följer jag en summerande diskussion (6) där grundtankarna i uppsatsen behandlas på ett mer obundet sätt och där jag presenterar mina slutsatser.

3 Teoribakgrund

I teoriavsnittet börjar jag med att gå igenom hur genus definieras både generellt och för svenskan, varpå jag kommer in på en av uppsatsens kärnfrågor, nämligen om genus är inherent eller tilldelat, framförallt med utgångspunkt i arbeten av *SAG*:s huvudredaktör Ulf

Teleman och forskaren Greville Corbett. Sedan går jag vidare till semantikens betydelse för ett genustilldelningssystem och tittar på exempel från olika språk. Vidare introducerar jag *The Animacy Hierarchy* och *The Agreement Hierarchy* och går igenom vilka principer dessa grundar sig på. Slutligen refererar jag till teorier om resemantifiering med exempel från några språk.

3.1 Grammatiskt och referentiellt genus

En definition av genus som ofta används är Hocketts (1958:231) ”Genders are classes of nouns reflected in the behaviour of associated words”, av vilken man kan utläsa att det är i kongruensböjningen och modifierande adjektiv och pronomen som substantivets genus visar sig. I *Svenska Akademiens grammatik (SAG)* finner man en liknande hållning, om än mer utförlig och anpassad till de svenska förhållandena.

genus, lexikal grammatisk egenskap hos substantiv, vilken avgör formen på bestämdhetssuffixet i singularis (*båt-en, hus-et*) och påverkar bl.a. valet av kongruensböjd form för pronomen och adjektiv som attribut och predikativ. Genus är antingen utrum eller neutrum. (Teleman 1999: band 1 s.176)

Hocketts substantivklasser utgörs alltså i svenskan av utrum och neutrum; en uppdelning som återfinns i danskan, bokmål och nederländskan och till vilken jag återkommer i avsnitt 2.2. I nynorskan, ryskan och tyskan finner man i stället ett genussystem bestående av maskulinum, femininum och neutrum, och i spanskan och italienskan ett system med bara maskulinum och femininum. Det finns dessutom andra uppdelningar representerade i världens språk.

I den telemanska traditionen gör man för svenskans del en åtskillnad mellan *grammatiskt* genus och *referentiellt* genus (vilket av vissa kallas semantiskt genus). Det senare uttrycks i form av ett pronomen, syftar tillbaka på referenten och bestäms inte av det s.k. grammatiska genuset. Se exempel (1a).

(1a) -Var är läkaren? -*Han* är där.
 -*Hon* är där.

När pronomenal styrs av antecedentens grammatiska genus rör det sig inte om referentiellt genus utan just grammatiskt genus. I vissa fall kan man som språkbrukare välja att antingen använda ett pronomen som återknyter till substantivets grammatiska genus eller använda ett pronomen som oberoende av det grammatiska genuset hos substantivet återknyter till referenten. Se exempel (2a-c).

- (2a) -Var är barnet? -*Han* är där. (Referentiellt genus)
 (2b) -Var är barnet? -*Hon* är där. (Referentiellt genus)
 (2c) -Var är barnet? -*Det* är där. (Grammatiskt genus)

3.2 Är genus en inneboende egenskap eller tilldelas det?

När en utlänning försöker lära sig svenska är ett av de (många) problem han/hon stöter på just hur genuset är motiverat och därmed vilka strategier som kan användas för att pricka rätt i fråga om utrum och neutrum. ”Heter det *en* sten eller *ett* sten och varför”, skulle denne kunna fråga i hopp om att kunna förutse nästa substantivs genus.

Teleman (1987:107ff) menar att (grammatiskt) genus i de flesta fall inte har någon koppling till betydelse och att genus är inherent i ordet och syns i valet av bestämd slutartikel. Han skriver även att genus för större delen av substantiven är arbiträrt och lexikaliskt lagrat, vilket jag tolkar som att genus oftast inte kan förstås på semantiska eller formella grunder utan bara genom inläring ord för ord. Följande uppställning använder Teleman för att illustrera svenskans genus icke-semantiska uppdelning.

(3)

SG ¹ : GG ² :	Mask	Fem	Inanimatum
Utrum	kung	drottning	stol
Neutrum	modelejon	sto	bord

¹ SG= Semantiskt genus

² GG= Grammatiskt genus

Denna uppställning kommer jag att diskutera vidare i avsnitt 6.

Det finns dock forskare som menar att språkbrukare följer omedvetna och/eller medvetna regler för att tilldela genus till ett visst substantiv. En förespråkare för denna teori är Corbett 1991, som i en studie om genus i över 200 språk kommer fram till att språkbrukaren aktivt men omedvetet tillämpar olika strategier och inte bara lär sig och sedan lagrar ett substantivs genus. Han presenterar tre huvudskäl som stödjer detta påstående:

First, native speakers typically make few or no mistakes in the use of gender; if the gender of every noun were remembered individually, we would expect more errors. Second, words borrowed from other languages acquire a gender, which shows that there is a mechanism for assigning and not just remembering gender. And third, when presented with invented words, speakers give them a gender and they do so with a high degree of consistency. Thus native speakers have the ability to ‘work out’ the gender of a noun (Corbett 1991:7)

I denna uppsats kommer jag att pröva tanken att genus är tilldelat och inte en inherent egenskap. Således kommer jag att intressera mig för den modell för genustilldelning, uppbyggd av ett antal generaliserande regler, som varje enskild modersmålstalare använder sig av för att bestämma genus.

De generaliserande reglerna är i sin tur antingen semantiskt eller formellt motiverade, dvs. är kopplade till substantivets betydelse eller form. I vissa språk motiveras genus huvudsakligen av de semantiska reglerna. Det finns till och med språk vars genussystem enbart är styrt av semantiska regler t.ex. tamil och andra dravidiska språk (Corbett 1991:8). I andra dominerar (åtminstone på ytan) de formella reglerna som t.ex. i ryska och andra östslaviska språk (Corbett 1991:34). Det finns dock inga språk som använder enbart formella kriterier för genustilldelningen. Jenny Audring skriver:

While logically there are three types of assignment systems, only two of them are found. The two types are languages whose gender system is entirely semantically organized and languages with a mixed semantic and formal rule systems. The third type, a purely formally organized gender system, is not attested. This suggests that formal and semantic rules have a different status in gender systems and thus in the speakers’ minds. (Audring 2008:113f)

I vissa språk är tilldelningssystemet föga uppenbart och utgörs av en blandning av semantiska och formella regler.

Eftersom ett visst substantiv ofta kan associeras till flera regler har språkforskare föreslagit olika hierarkier där de olika ledtrådarnas utslagskraft sätts på en skala, med vilken man försöker förklara detta system som språkbrukaren anammar för att lära sig och komma ihåg ett ords genus. En norsk forskare vid namn Trond Trosterud presenterade 2001 ett sådant system för norskan i artikeln ”Genustilordning i norsk er regelstyrt”. Trosterud vill påvisa att genus i norska inte är tillfällig utan regelstyrd. Han presenterar ett antal semantiska och formella (morfologiska och fonologiska) regler som lyckas pricka rätt genus för 94% av (då de befintliga) substantiven i norskan. Uppställningens regler är dock lång och komplicerad; bland de semantiska reglerna finner man bland annat ”avlange objekt med hol i: *børse* [’pistol’], *fløyte*, *hagle* [’hagelgevär’], *rifle* [’gevär’]” vilka får neutrumgenus.

En annan studie är Kilarski och Krynickis paper *Not arbitrary, not regular: The magic of gender assignment* (2005). Undersökningens syfte är att utreda i vilken utsträckning genustilldelning i danska, svenska och norska är regelbunden. Detta görs genom att närmare 4000 engelska lånords genustilldelning testas mot ett antal semantiska och formella (morfologiska och fonologiska) kriterier (regler). Dessa kriterier lyckas klassificera 98,5% av utrumorden men bara 2,7% av neutrumorden.

Jag har inte funnit någon modell för genustilldelningen i svenskan som motsvarar Trosteruds eller Kilarski och Krynickis. Däremot presenterar *SAG* flera utmärkande (framförallt formella) drag och substantivkategorier som normalt sett tilldelas ett visst genus. Detta kommer jag att redogöra för i avsnitt 3.6.

Något som belyser problematiken med att ställa upp hållbara kriterier för genustilldelning är språkbrukets ständiga utveckling. Trosterud skriver ”Etter det dynamiske synet, som blir forsvart i denne artikkelen, skapar kvar nye generasjon sin egen grammatikk, og kvar grammatikk inneheld dermed også sine egne grammatiske reglar for genustilordning” (Trosterud 2001:22). Med andra ord är ledtrådarna, åtminstone vissa av dem, bundna till språkbrukare i en viss tid och därmed ombytliga. Sammanfattningsvis är reglerna som motiverar ett substantivs genus inte statiska och därmed inte heller genusets koppling till ett visst substantiv. Genusbyte förekommer och skulle kunna förklaras med att en viss ledtråd vunnit mark på bekostnad av en annan.

Sammanfattningsvis: Teleman 1987 antar att genus i svenskan hos större delen av substantiven är inherent. Corbett å andra sidan ser genus som tilldelat och motiverat av semantiska eller formella (fonologiska/morfologiska) kriterier. Trond Trosterud 2001 hävdar i Corbetts anda att genus i norskan inte är inherent. Trosterud påpekar också svårigheten med att ställa upp hållbara regler för genustilldelningen pga av språkets ständiga förändring.

3.3 Semantikens betydelse för genustilldelningen

I avsnitt 3.2 presenterades idéer om genustilldelningen och att detta skulle ske utifrån regler av semantisk eller formell typ. Det nämndes också att t.ex. i ett språk som ryskan tycks de formella (morfologiska) ledtrådarna dominera vid motiverandet av genus. Exempel (4) visar ryskans fyra huvudsakliga substantivparadigm i singular.

(4)	I	II	III	IV
Nominativ	zakon	škola	kost'	vino
Akusativ	zakon	školu	kost'	vino
Genitiv	zakona	školy	kosti	vina
Dativ	zakonu	škole	kosti	vinu
Instrumental	zakonom	školoj	kost'ju	vinom
Lokativ	zakone	škole	kosti	vine

(Corbett 1991:36)

Med hjälp av denna uppställning kan man förutse ett ryskt substantivs genus. Substantiven i deklinationsgrupp I är maskulina, substantiven i deklinationsgrupp II och III är feminina och substantiven i deklinationsgrupp IV är neutrala. I själva verket rör det sig inte bara om formella (morfologiska) ledtrådar utan semantiken spelar in. Substantiv som traditionellt betecknar något maskulint, t.ex. *otec* 'fader' återfinns på så vis i grupp I, vilket är motiverat både av betydelsen och av formen (böjningsmönstret). På samma sätt ligger det till med substantiv som traditionellt betecknar något feminint, t.ex. *mat'* 'moder'; både form och betydelse sammanfaller i genusparadigmet. Vad som däremot händer när ett ord som *djadja*

'far-/morbror' som till betydelsen är maskulin och till formen feminin, är att semantiken vinner och substantivet tilldelas maskulint genus, dvs. det böjs enligt det maskulina paradigmet. Om detta skriver Corbett (1991:38) "where there is a conflict, gender is assigned according to semantics." Corbett menar vidare att alla genussystem har en semantisk kärna:

[...] establishing the existence of a gender system and determining the number of genders requires evidence from agreement (that is, evidence concerned with form). At the same time, gender always has a semantic core: there are no gender systems in which the genders are purely formal categories. (Corbett 1991:307)

Corbett visar även hur nya genus uppkomst alltid är semantiskt motiverat. Han ställer sig följaktligen frågan varför inte alla genussystems uppdelningar är enbart semantiska och kommer bland annat fram till att "the fusion of genders may blur an earlier distinction" (Corbett 1991:317). Corbett menar med andra ord att när ett språk förlorar ett genus (eller två smälter samman) så blir den tidigare semantiska uppdelningen mindre tydlig eftersom den nya inbegriper fler semantiska grupper.

Ett antal gemensamma mönster går att finna i olika språks semantiska genusuppdelning. Redan 1898 presenterade en pionjär på området, de la Grasserie, en uppställning av olika distinkta semantiska kategorier som han hade funnit i sina studier av ett stort antal språk, se exempel (5).

- (5) animate / inanimate
 - rational / non-rational
 - human / non-human
 - male human / other
 - strong / weak
 - augmentative / diminutive
 - male / other
 - masculine / feminine / non-sexed

(de la Grasserie 1898:614f)

Corbetts genusundersökningar som utgörs av ett betydligt större omfång av olika språk nyanserar bilden ytterligare då man hittat språk där genus bygger på semantiska grupper

såsom: ljusreflekterande föremål, insekter, musikinstrument och jaktvapen. (Corbett 1991:30f).

Det finns dock en tendens i världens språk att semantiskt dela upp alla substantiv i en hierarki: *The Animacy Hierarchy*. Zaenen 2004:2 skriver "Linguistic descriptions appeal to a hierarchy that in its minimal form distinguishes between human, non-human animate and inanimate." I min uppsats kommer jag att utgå ifrån en sådan uppställning om än i en något utvecklad form. Se exempel (6).

(6) human (male/female) > animate > inanimate > mass/abstract

En annan genusuppdelning som är relevant för denna uppsats är: individuativ / dividuativ. Denna uppdelning bygger (åtminstone på ytan) på individuativitet men jag anser att det finns skäl att se dem som uttryck för samma hierarki. I nedanstående uppställning kombineras de två uppdelningarna.

(7)

Individuativ			Dividuativ
Mänsklig Mask./Fem.	Icke-mänsklig Animat	Inanimat	Inanimat Kollektiv och/eller abstarkt betydelse

Den ena huvudpoängen från detta avsnitt är att alla genussystem kan sägas ha en semantisk kärna. Till och med i ett språk som ryskan vars fyra genusparadigm tycks vara uteslutande morfologiskt motiverade kan ett regelmässigt samband till betydelsen göras och när ord som *djadja* 'far- morbror' tilldelas maskulint genus på grund av betydelsen trots att formen uppvisar feminina drag skulle det vara direkt felaktigt att kalla ryskans genustilldelning för uteslutande formell. Den andra huvudpoängen är att forskare i undersökningar av världens olika språk kunnat finna liknande semantiska uppdelningar i vitt skilda språktyper. Med utgångspunkt i dessa gemensamma semantiska uppdelningar har *The Animacy Hierarchy* formulerats.

3.4 *The Agreement Hierarchy*

Termen *The Agreement Hierarchy* återfinns i Corbett 1991 och presenteras tillsammans med, vad han kallar *hybrid nouns*. Dessa beskriver han på följande sätt:

‘Ordinary’ nouns can be assigned to a gender, and any agreement target which they control will show the same gender. Hybrid nouns on the other take agreement in more than one gender, depending on the target. (Corbett 1991:225)

Exempel på *hybrid nouns* i svenskan är *kommunalrådet* och *barnet* som exempelvis i predikativet kan kongruera både med sitt grammatiska genus och sitt semantiska. Se nedan.

(8a) Kommunalrådet är missnöjt. (Kongruens med det grammatiska genuset)

(8b) Kommunalrådet är missnöjd. (Kongruens med det semantiska genuset)

(9a) Barnet är sömnigt. (Kongruens med det grammatiska genuset)

(9b) Barnet är sömnig. (Kongruens med det semantiska genuset)

Anledningen till att vissa substantiv kan kongruera i två olika genus, är enligt Corbett, att det kan finnas både syntaktiskt (formellt) och semantiskt motiverande regler. (Corbett 1991:225f). För att reda ut på vilket sätt dessa två ”genusmotivatorer” fungerar presenterar han en modell som han kallar *The Agreement Hierarchy* (Corbett 1991:226), se exempel (10)

(10)

Attributive < predicative < relative pronoun < personal pronoun

Corbett skriver att ju längre högerut man kommer desto troligare är en semantiskt kongruens, dvs det är, enligt Corbett, mer sannolikt att pronomena styrs av semantiken än den attributiva kongruensen. Bland de många språkdata han presenterar för att illustrera detta antagande ska jag återge två exempel som jag anser vara representativa.

Tyskans *Mädchen* ’flicka’ har neutrumgenus vilket är formellt (morfologiskt) motiverat av dess diminutivsuffix *-chen* som alltid ger neutrum. Neutrumgenuset styr både den attributiva kongruensen och den predikativa men vad gäller anaforiskt pronomen har den tyske

språkbrukaren ett val, antingen kan denne referera med *sie* 'hon' eller *es* 'det' (Corbett 1991:228), *es* är, i Corbetts termer, syntaktiskt motiverad, medan *sie* återknyter till semantiken.

Ett annat exempel från spanskan visar hur den semantiska kongruensen kan styra allt utom kongruens på adjektivattributet. Se exempel (11)

(11)

A Su Majestad suprema, el cual está

To his majesty supreme.FEM the.MASC which is

muy content aqui en Valencia, le

very happy here in Valencia OBJECT-CLITIC

recibieron con muchos aplausos. Él se mostró

they.received with much applause He self showed

muy emocionado.

very moved

'His Supreme Majesty, who is very happy here in Valencia, was received with much applause. He showed himself very moved.'

(Corbett 1991:230)

Adjektivattributet *suprema* böjs i femininum; resten av kongruensen, vilken ger sig i uttryck i det relativa pronomenet *el cual*, predikatet *muy contento* och det personliga pronomenet *El* är alla böjda i maskulinum och därmed semantiskt motiverade.

I avsnitt 5.1 kommer jag att undersöka om det går att applicera *The Agreement Hierarchy* på svenskan.

3.5 Resemantifiering

I Mark janse & De Vogelaer 2011 diskuteras semantifiering av genusystem. Med utgångspunkt i de fall som presenteras tycks förutsättningen för s.k. resemantifiering (eng. re-

semantification) vara att genusmotiverarna är komplicerade och intransparenta (Mark Janse & De Vogelaer 2011:240ff). En ”nödvändig” utveckling av systemet leder sedan till ett nytt semantiskt motiverat genussystem, vilket kan ge sig i uttryck i en, flera eller alla steg av *The Agreement Hierarchy*.

En sådan utveckling beskrivs för den sydholländska dialekten moerzeke. Moerzeke har ett tre-genussystem (maskulinum, femininum och neutrum) vilket tar sig i uttryck i morfologiska skillnader i nominalfrasen (Mark Janse & De Vogelaer 2011:240). Av fonologiska skäl är dock maskulina och feminina substantiv svåra att urskilja. Som ett resultat av denna otydlighet har dialekten genomgått en resemantifieringsprocess baserad på parametrarna *animacitet* och *individuation*: för referenser till abstrakta substantiv och mass-substantiv används oftare ett neutralt pronomen, för kollektiver används oftast ett feminint pronomen och djur med maskulint pronomen (Mark Janse & De Vogelaer 2011:240f).

Även i undersökningar av iriskans genussystem har en pågående resemantifiering av pronomensystemet kunnat påvisas. Kongruensen i nominalfrasen är fortfarande formellt motiverad men pronomenanvändningen är nästan uteslutande motiverad av semantiken, framförallt sexus: feminina pronomen används till feminina referenter och maskulina pronomen till alla andra (Mark Janse & De Vogelaer 2011:241).

I västjylländskan har genussystemet utvecklats från ett tredelat system bestående av maskulinum, femininum och neutrum (som i förndanska och fornsvenska) till ett tvådelat system. Västjylländskan använder dock inte parametern *naturligt kön* utan istället *individuativitet* förutom i personliga pronomenanvändningen där man tar fasta på det naturliga könet. I västjylländskan uttrycks species med en framförställd artikel och denna skiljer inte mellan de båda genusen: Däremot uttrycks detta med pronomina modifierare såsom *det* och med anaforiska pronomen, se exempel (12a) och (12b).

(12a) *det mælk* , *dén hus*

(12b) *æ mælk* ’mjölken’ – *det* ’den’, *æ hus* ’huset’ – *den* ’det’
(Didrichsen 1971:95)

Västjylländskans semantiska genussystem, illustrerat i (12a-b), är baserat på om det som substantivet betecknar är individualiserbart (räknebart); *mælk* ’mjölk’ betraktas som en substans och får därmed neutrumgenus. Substantivet *hus* ’hus’ däremot är räknbart och

tilldelas därför utrumgenus. Detta skiljer sig i sin tur från riksdanskan (och svenskan) där *mælk* (*mjölk*) har utrumgenus och *hus* (*hus*) har neutrumgenus.

I fallet med västjylländskan och förändringen i dess genussystem för Josefsson (in prep.) ett resonemang som är en vidare utveckling av en studie av Skautrup (1968).

[...] the underlying mechanism that caused the gender system to change and become semantically based would be that the clues became too weak or too scarce to make it possible for children to learn the formal gender properties of nouns. In this situation, semantics “kicked in”, and a formal gender system arose, based on meaning. In a sense, a process where typical substance nouns (according to Skautrup’s terminology “partitive” concepts, in Heltoft & Hansen (2011) “non-individualitives”) turn neuter, is an instance of paradigm leveling; an already existing tendency that inanimate, abstract and unbounded entities are neuter become the general rule.

(Josefsson, in prep. avsnitt 5.1)

Skälet till att genussystemet i västjylländskan förändrades antas här bero på att de fonetiska regler (som medvetet och/eller omedvetet används för att tilldela ett substantiv ett genus) blev för svaga eller för få och att språkbrukarna därför fick hitta andra sätt att motivera genus.

Bettina Jobin har i sina undersökningar sett hur olika genussystem, med utgångspunkt i germanska och romanska språk, resemantifieras. Hon introducerar termen *contextual gender* ’kontextuell genus’ för att inkludera både uppdelningar baserade på kön och individualitet (Mark jansse & De Vogelaer 2011:241).

3.6 Svenskans genussystem enligt *SAG*

Enligt *SAG*:s beskrivning finns det två autonoma genussystem i svenskan, ett som tar fasta på det grammatiska och ett som tar fasta på det semantiska (det referentiella systemet). Varje substantivs grammatiska genus är inherent och har ingen koppling till betydelse. *SAG* nämner några betydelsemässiga tendenser men anser överlag att ett ords genus inte har något med dess semantik att göra.

Om substantivs genus skriver *SAG* följande (Teleman 1999: band 2 s.58f).

Varje substantiv har ett inneboende grammatiskt genus, utrum eller neutrum. Genus hos substantivet avgör bestämdhetssuffixets form i singularis och kontrollerar dessutom genusböjning i singularis av substantivets attribut samt av

sådana predikativ som kongruensböjs med den nominalfras där substantivet är huvudord. Genus hos korrelatet avgör vidare valet mellan de anaforiska pronomenformerna *den: det*.

Utrum	Neutrum
saft-en	vin-et
denna saft	detta vin
en stark saft	ett starkt vin
all saft-en	allt vin-et
sådan saft	sådant vin
Leifs saft blev stark	Leifs vin blev starkt

Om man slår upp *SAG*:s beskrivning av *den/det* och deras relation till genus finner man följande (Teleman 1999: band 2 s.278):

Som personligt pronomen är det allmänt definita *den* oftast anaforiskt, och i singularis böjs det då i genus (utrum och neutrum) efter korrelatet. När de grammatiska kongruensreglerna inte gäller, används utrum om person och neutrum eljest eller med allmänt dividuativ referens.

1. När korrelatet eller dess huvudord självt har inneboende grammatiskt genus bestämmer detta genus för det anaforiska pronomenet (grammatisk kongruensböjning)
Vi såg *en rosa sten*. *Den* låg intill vägkanten.
Han vände sig till *polisen* och bad *den* ingripa.
[...]
2. När korrelatet inte har grammatiskt genus, t.ex. när det är en sats, en verbfras eller en adjektivfras, väljs neutrumform av pronomenet (semantisk kongruensböjning)

Om användningen av pronomenen *han/hon* samt *den/det* och deras relation till animacitet skriver *SAG* följande (Teleman 1999: band 2 s.276):

3 personens personliga pronomen *han, hon* används om animata referenter (människor, djur, för mänskliga företeelser) i ental. Om referenter av manligt kön används *han*, om referenter av kvinnligt kön *hon*. (Om icke-animata referenter i ental används *den/det* och om flertal används alltid *de*. Undantagsvis kan *den* också användas om person i ental.)

Denna *SAG*:s beskrivning av svenskans genussystem kommer att diskuteras i avsnitt 5.

Det viktigaste i teorigenomgången har varit att beskriva vad grammatiskt genus är och hur det skiljer sig från semantiskt genus. Genomgången har varit relativt allmänspråklig och inte uteslutande behandlat svenskans genussystem utan gett en bild av hur forskare beskriver språks genussystem generellt (med undantag för det sista avsnittet 3.6 som handlade om svenskans system). Vid sidan om frågan om genus som inherent eller tilldelat har *The Animacy Hierarchy* och *The Agreement Hierarchy* varit centrala samt vad resamantifiering är och hur det sker.

4 Metod och material³

Mitt grundsyfte, dvs. att pröva antagandet att svenskans genussystem är grundat på semantiska uppdelningar⁴, har legat till grund för metodvalet. Då jag anser att det breda syftet förutsätter att flera delar analyseras har de metodologiska valen varit avgörande för undersökningens grad av validitet. För att vidare specificera uttrycket *semantiska uppdelningar* så intresserar jag mig här för både tilldelning och kongruens samt pronomenväl, dvs. jag kommer både att undersöka hur genus systematiskt tilldelas enligt semantiska principer i vissa fall och hur efterkommande kongruens och styrs av semantiska regler. Analysen består av fem skilda delanalyser som tillsammans försöker undersöka hur semantiken syns och styr genusbruket.

I den första egentliga analysdelen, som återfinns i avsnitt 5.1.1 och 5.1.2, undersöker jag med kvantitativ metod val av personligt pronomen, med utgångspunkt i *The Agreement Hierarchy*, och vidare predikativ genuskongruens. Substantiven vars kongruens jag undersöker är animata neutrer som t.ex. *kommunalråd* och *lejon*, eftersom denna substantivgrupp sticker ut och ger utrymme för tolkning av språkbrukaren; är ordens grammatiska genus eller dess semantiska genus till grund för kongruensformen(?). Vilka animata neutrer jag utgår ifrån och hur jag kommit fram till dessa redogör jag för i avsnitt 5.1. Studien är en pilotstudie som ger en fingervisning om tendenser, men mitt material är, i vissa fall, inte särskilt omfattande. Materialet som undersökts utgörs av en korpus på Språkbanken bestående av samtliga nummer av *Göteborgsposten* från 1994 till 2011. Här har jag sökt de olika animata neutrer i bestämd form (med en initial gemen) och tittat på kontexten som ordet förekom i. Att jag

³ Jag har tagit del av reglerna om hur personuppgifter får användas i forskning (*Personuppgifter i forskningen – vilka regler gäller, 2011*) och kan konstatera att materialet som jag använder inte på något sätt bryter mot dessa bestämmelser.

⁴ Se syftesformuleringen som återfinns i 2.1

avgränsat mig till den bestämda formen förklaras med att det för femte deklinationens substantiv annars inte skulle kunna urskiljas från den obestämda pluralformen (se ex. (13)) och då hade arbetsomfånget fördubblats.

(13) SING: (ett) barn

PLU: (flera) barn

Vid sökningarna *barnet* och *kommunalrådet* fick jag flera tusen träffar och valde att gå igenom de första 600 träffarna. Bland de resterande substantiven fick jag mellan 563 och 70 träffar. Orden med minst antal träffar var *majestätet* (70 träffar), *syskonet* (86 träffar) och *proffset* (112 träffar). Därefter utläste jag den predikativa genuskongruensen och pronomenvalet i den kontext som sökmotorn erbjöd, vilket ofta handlade om den faktiska meningen som substantivet hittats i. Se exempel (14) och (15).

(14) Sedan låter man **vittnet** berätta allt som hände, även det som vittnet ofta är benäget att utelämnas som oviktigt.

(15) –När jag väckt **stoet** jobbade hon med mig, för guldmedaljen, säger tysken.

I meningar såsom (14) och (15) har jag sedan kunnat utläsa hur genuset visar sig och hur det kongruerar, i den första meningen i form av det neutrumböjda predikativet *benäget* och i den andra meningen i form av det personliga pronomenet *hon*.

I avsnitt 5.1.3 tittar jag på attributiv kongruens och denna del skiljer sig från föregående eftersom det handlar om huruvida *sexusdraget maskulinum* uttrycks eller inte. Det handlar med andra ord inte om grammatisk eller semantisk kongruens i strikt mening. Jag har jag använt samma korpus men sökt på en hel mening eller fras för att lättare kunna avgränsa de fall som jag var intresserad av. Substantiven jag har utgått i denna del är *pojke*, *mannen* och *killen*.

I efterföljande avsnitt (5.2) för jag ett granskande resonemang om svenskans suffixavledningar med fokus på de suffix som kan bilda *hybrid nouns* dvs. substantiv som kan få två olika genus.

Sedan gör jag en kvalitativt inriktad teoretisk genomgång av *-is*-avledningar och deras genustilldelning och fokus ligger på den semantiskt motiverade systematik som tycks föreligga.

Den sista analysdelen (5.3) söker diakront undersöka några undantag som bryter mot principerna för den semantiska genusuppdelningen. Här används en kvalitativ metod. Denna del står ut mest ifrån de andra delanalyserna och är ett försök att resonera kring de animata neutrerans genus från ett diakront perspektiv.

5 Analys

I analysdelen gör jag först ett kort referat av *SAG*:s och Josefssons modell av genus i svenska. Därefter undersöker jag hur genus kongruerar hos animata neutrer i svenska med utgångspunkt *The Agreement Hierarchy*; jag tittar på pronomental, predikativ kongruens och attributiv kongruens. Sedan går jag igenom *SAG*:s beskrivning av avledningssuffix och dessas koppling till de olika genusen för att sedan titta på genustilldelningen hos *-is*-avledningar. I den sista delen tittar jag på några undantag och hur dessas genus skulle kunna förklaras med framförallt ett diakront perspektiv.

I avsnitt 3.6 gick jag igenom *SAG*:s beskrivning av genus i svenskan. Ur detta har jag formulerat fyra kärnpåståenden som svarar för det mest centrala i *SAG*:s beskrivning.

- I. Varje substantiv har ett inneboende grammatiskt genus, utrum eller neutrum.
- II. Det grammatiska genuset styr den attributiva och predikativa kongruensböjningen.
- III. Korrelatet styrs efter det inneboende grammatiska genuset.
- IV. *Han/Hon* används om animata referenter.

En sista kortfattad, enkel och schematisk beskrivning av samma grundtanke återfinns i Josefsson 2001:

Man kan säga att det finns två samverkande genussystem, ett grammatiskt genussystem – utrum (n-genus) och neutrum (t-genus) – och ett naturligt genussystem – inanimat (icke-levande) – animat (levande). Den senare vidare specificeras sedan i sexus: maskulinum och femininum. Märk att uppdelningen gäller endast för pronomen i 3e person, singular:

(16)

Genussystemet hos pronomen			
	Naturlig genus		Grammatiskt genus
	animat – icke-animat	sexus	
<i>han/honom</i>	animat	maskulinum	-
<i>hon/henne</i>	animat	femininum	-
<i>den</i>	icke-animat	-	utrum
<i>det</i>	icke-animat	-	neutrum

(Josefsson 2001:40)

Jag anser att det finns goda skäl att avvisa *SAG*:s och Josefssons modell. Mer relevant är att utgå från en modell som bygger på *The Agreement Hierarchy*, i vilken semantiska och formella (morfologiska och fonologiska) regler styr genuset och vars olika utslagskraft beror på var i hierarkin genuset (kongruensen) uttrycks (se avsnitt 2.5) men att semantiken vinner då en formell regel står emot en semantisk. Detta är, enligt Corbetts slutsatser, universellt och giltigt för alla språk vars genussystem inte uteslutande är semantiskt motiverade som t.ex. tamil (Corbett 1991:307). I stället för att använda termen *formella regler* kommer jag dock att utgå ifrån något som jag anser passa de svenska förhållandena bättre, nämligen *konventionella regler*. Denna term är lämpligare eftersom det, åtminstone inte på ytan, finns något särskilt morfologiskt eller fonologiskt mönster som förklarar varför ett substantiv som *vittne* kan böjas neutralt och ett substantiv som *man* kan böjas uttralt. För att utreda vad det konventionella (grammatiska) genuset är motiverat av behöver språkhistoriska undersökningar för varje substantiv göras.

5.1 Semantiken och *The Agreement Hierarchy*

Ett grundantagande för mig är att alla substantiv har en semantisk kärna som antingen är animat+manlig(maskulin)+individuativ, animat+kvinnlig(feminin)+individuativ, inanimat+individuativ eller inanimat+dividuativ, får man fyra genus som med personliga pronomen i 3 person singular nominativ kan uttryckas med *han*, *hon*, *den* eller *det*, en uppdelning som bland annat återfinns i Josefsson 2010:2116. Se exempel (17).

(17)

G1⁵: Han = animat, manlig, individuativ

G2: Hon = animat, kvinnlig, individuativ

G3: Den = inanimat, individuativ

G4: Det = inanimat, dividual

Jag ska undersöka hur detta fyrdelade system kan uttryckas inte bara som ett personligt pronomen utan även predikativt och möjligen även attributivt och att detta har förtur gentemot det konventionella systemet både som personligt pronomen och som predikat men inte som attribut, vilket stöds av Corbetts slutsatser. Det bör tilläggas att distinktionen mellan de fyra genusen inte alltid syns, t.ex. i valet av obestämd artikel där endast *en/ett* uttrycker genus och vilket resulterar i antagandet att *en* (och liknande attribut) betecknar G1, G2 och G3 men inte gör någon åtskillnad.

Jag ska undersöka varje led i hierarkin enskilt⁶ och undersöka om de konventionella eller semantiska kriterierna har förtur.

I min modell korrelerar i de flesta fallen det semantiska genuset med det konventionella, dvs. det konventionella genuset är det samma som det semantiska. Om man t.ex. tittar på substantivet *kvinnor* så har det konventionellt (grammatiskt) utrumgenus: *kvinnor* och den attributiva och predikativa kongruensen är utral: *en glad kvinna*; *kvinnor* är glad. Men det semantiska genuset är också utrum eftersom det som ordet betecknar är animat.

I *SAG* finner man (Teleman 1999: band 2 s.59):

[D]en alldeles övervägande delen av substantiv som betecknar levande varelser [har] genus utrum:

flicka, geting, mask, programmerare

Några undantag som har genus neutrum:

Alltiallo [även utrum]⁷, *barn, biträde, bud, geni, helgon, majestät, monster, original, proffs, råd, (skogs)rå, snille, spöke, syskon, troll, vittne*

Bi, djur, får, fä, föl, höns, kreatur, lamm, lejon, nöt, sto, svin

⁵ Jag kommer fortsättningsvis att benämna mina fyra genusgrupper G(enus)1-4.

⁶ Jag kommer inte att intressera mig för relativa pronomen vilka var en del av Corbetts hierarki men de uttrycker inte genus i svenskan.

⁷ *SAG*:s parentes

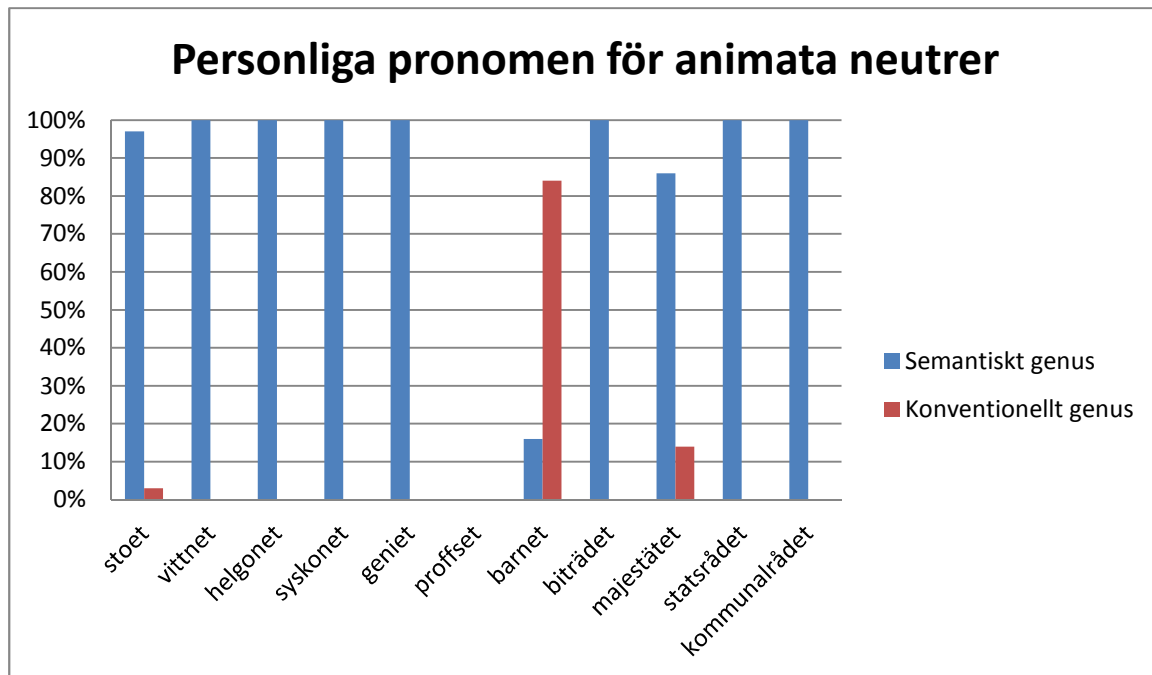
Med tanke på svårigheten att göra en distinktion mellan semantiskt och konventionellt genus när dessa ofta korrelerar kommer jag att utgå ifrån undantagen, dvs. substantiv som betecknar något animat men som har neutralt konventionellt genus, vilka jag tänker välja från SAG:s lista ovan. Vissa av orden är homonymer, *bud*, *original*, *råd*, *bi* och *nöt*, och därför enligt mig olämpliga, andra har även pejorativa användningar (vilka ofta är nära kopplade till neutrumgenus), *monster*, *troll*, *djur*, *kreatur* och *svin*, om substantivet *spöke* verkligen betecknar något animat kan man ifrågasätta och ordet *lamm* används ofta för att beteckna köttet än djuret och därför också olämpligt. Bland de återstående orden är de mest frekventa i modern tidningsprosa⁸: *barn*, *vittne*, *sto*, *helgon*, *syskon*, *geni*, *biträde*, *proffs* och *majestät*. Därtill har jag valt att även låta två sammansättningar med efterleden *-rådet*: *kommunalrådet* och *statsrådet* ingå i undersökningen eftersom de är frekventa i tidningsspråk. Det är således genuskongruensen och pronomenväl med dessa substantiv som jag kommer att undersöka.

5.1.1 Pronomenväl

Precis som Corbett skrev (se avsnitt 3.4), är kongruensen bland pronomenerna övervägande semantiskt motiverad. Bland de elva undersökta neutrerne är endast pronomenerna refererade till *barnet* i större utsträckning konventionellt än semantiskt motiverade (16% sem. 84% konv.) (se diagram I)). Den genomsnittliga procenten för semantiskt motiverat pronomenerna är 90.

(I)

⁸ Antagandet är grundat på sökningar i GP 1994-2011.

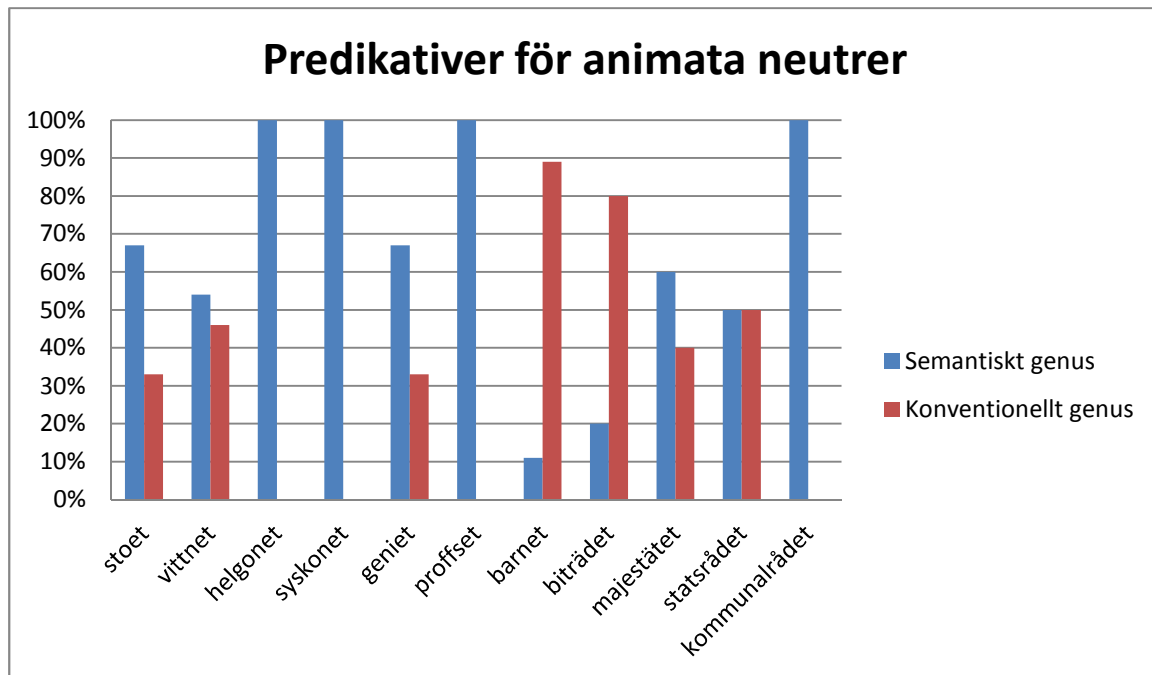
Som vi ser i tabellen är t.ex. pronomenval för *geniet* i mitt material alltid semantiskt, dvs. antingen *han* eller *hon* och aldrig *det*. På motsvarande sätt är *hon* ett betydligare vanligare pronomenval för substantivet *stoet* (97%) än *det* (3%).

5.1.2 Predikativ kongruens

Även i fallet med predikativen är den semantiska kongruensen vanligare än den konventionella (se (II)). Genomsnittsprocent för semantiskt motiverade predikativ är 66, en klar majoritet. Samtidigt överensstämmer siffrorna med Corbetts teori om att semantiken är starkast längst till höger i hierarkin; hos de personliga pronomenen var ju motsvarande siffra 90%.

Endast med *barnet* och *biträdet* kongruerar predikativet i mer än hälften av fallen med det konventionella neutrumgenuset. I alla andra fall överväger den semantiska genuskongruensen, förutom med *statsrådet* där jag funnit lika många fall av båda typer.

(II)

Vi ser alltså exempel av typen *Statsrådet är sjukt* lika ofta som *Statsrådet är sjuk* i materialet. Jag finner anledning att ifrågasätta SAG:s påstående att det grammatiska genuset skulle styra den predikativa kongruensböjningen. Min undersökning är visserligen inte särskilt omfattande men borde ändå kunna ge en fingervisning om hur genus kongruerar hos animata neutrer. Det enda ordet som hittills verkligen har uppfört sig oväntat är *barnet*. Ordet kongruerade neutralt i predikativet och pronomenet *det* var vanligare än *han/hon*. Corbett skriver att unga varelser ofta tilldelas neutralt genus eftersom deras könsliga tillhörighet anses vara irrelevant (Corbett 1991:227f). Bland exemplen som Corbett tar upp hittar man tyskans *Mädchen* 'flicka', tjeckiskans *děvče* 'flicka' och nederländskans *jongetje* 'liten pojke', vilka alla får neutrumgenus trots deras uppenbara animacitet (och kön) pga deras icke-fullvuxna tillstånd. Svenskans *barn* och dess neutrala genus har därför sannolikt en semantisk motivering då substantivet betecknar en ung (könslös) varelse.

5.1.3 Attributiv kongruens

För att undersöka om kongruensen i nominalfrasen är uteslutande konventionell ska jag titta på olika genusmarkörer hos attribut. Jag kommer framförallt försöka uppmärksamma var det semantiska genuset kan uttryckas och påvisa att det är närvarande även på den attributiva nivån.

Först riktar jag uppmärksamheten mot nominalfrasens svaga adjektivböjning (se exempel 18b), vilken kontrasterar mot den starka adjektivböjningen. (Se exempel 18a).

(18a) en hög kulle
 ett högt berg
 några höga kullar/berg

(18b) den höga kullen
 det höga berget
 de höga kullarna/bergen

Vad som gör den starka adjektivböjning intressant i detta sammanhang är att den kan uttrycka nominalfrasens huvudords sexus, eller närmare bestämt urskilja särdraget maskulinum (Teleman 1999: band 2 s.68) Se exempel (19).

(19) den unga mannen
 den unge mannen
 den unga kvinnan
 *den unge kvinnan

Det är valfritt om man vill uttrycka manligt sexus i en stark adjektivböjning i de fall där huvudordet är maskulint. Följaktligen kan det svaga *e*:et användas för G1 medan *a*:et används för G2, G3 och G4 (och kan även användas för G1). Denna semantiska kongruens kan disambiguera maskulint genus hos ett substantiv i en viss kontext som annars inte hade framkommit. Se exempel (20).

(20) Den svenske fotbollsspelaren gjorde sitt femte mål för säsongen.
 Har du pratat med den vetgirige urmakaren?
 Detta är ännu ett tecken från vår allsmäktige Gud.

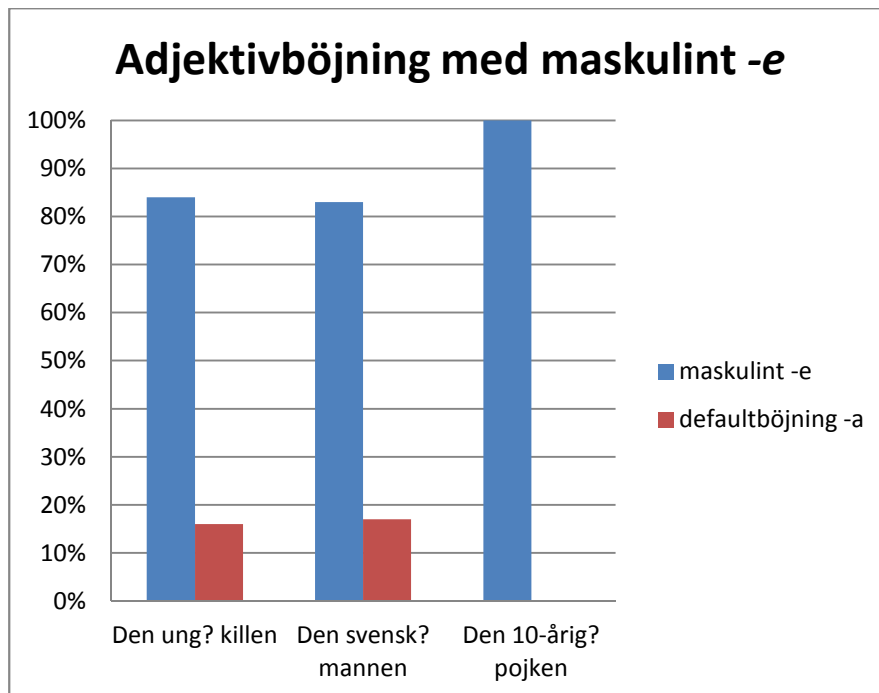
Det maskulina *e*:et är som sagt inte obligatoriskt och är definitivt inte kopplat till något inherent lexikaliserat genus hos substantivet som beskrivs. Varken *fotbollsspelare*, *urmakare*

eller *Gud* har ett konventionellt maskulint genus och skulle dessa tre substantiv istället vara kopplade till en kvinnlig referent så skulle *e*:et fått bytas ut mot ett *a*.

Vid en närmare titt på hur ofta *e*:et används när referenten är maskulin avslöjar siffrorna i tabellen nedan (III) att maskulinmarkören på adjektivet i den starka böjningen föredras.

Substantiven *kille*, *man* och *pojke* har valts pga att de betecknar en maskulin referent.

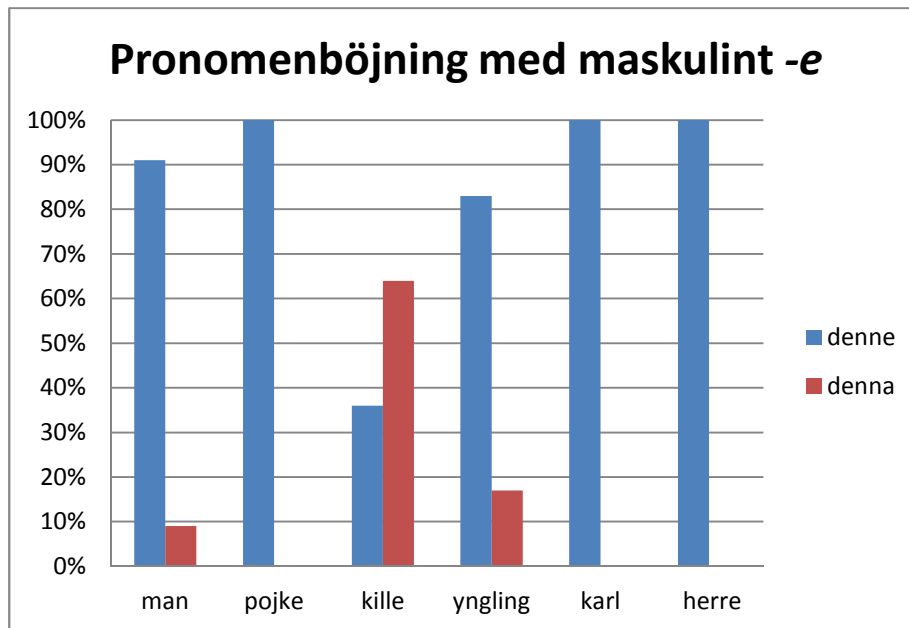
(III)

Samma genusmarkör återfinns på det demonstrativa pronomenet *denna*. Se exempel (21).

- (21)
- denna man
 - denne man
 - denna kvinna
 - *denne kvinna
 - detta träd

(IV)

Maskulinum-*e*:et måste rimligen betraktas som ett semantiskt uttryck i det aktuella ordet, vilket gör det intressant. Corbett menade att de formella (i vårt fall konventionella) kriterierna är starkare till vänster i hierarkin och detta påstående stämmer. Att semantiken trots detta gör sig gällande ända in i den attributiva kongruensen, dvs. längst till vänster i hierarkin, är, med utgångspunkt i Corbetts modell, lite oväntat.

En ytterligare intressant sida hos maskulinum-*e*:et är att det ibland tycks uppträda i en i övrigt neutralt kongruerande nominalfras. Se exempel (22a-c).

(22a) Det 54-*årige* vittnet säger att rånarna var påfallande korta.

(<http://mobil.aftonbladet.se/nyheter/article10530357.ab?dxwIndex=0>)

(22b) [...] då det 45-*årige* biträdet fick betala med sitt [...]

(<http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=52469&a=1041832>)

(22c) Dagen har fått namn av det *kristne* helgonet och martyren Calixtus.

(<http://st.nu/familj/1.743598-dagens-namn-14-oktober?m=print>)

Jag fördjupar mig inte i denna typ av konstruktion men vill påpeka att maskulinum-*e*:et inte förväntas uppträda i den svaga adjektivböjningen hos substantiv med neutralt genus. Att

språkbrukare, som säkerligen känner till denna regel, ändå vill låta *e*:et komma till uttryck måste ses som ett tecken på den styrka som semantiken besitter.

5.2 Avledningssuffixens genus

Till svar på frågan om avledningssuffixens genus skriver *SAG*: ”Om substantivstammen är avledd eller sammansatt, avgörs genus av avledningssuffixet eller sammansättningens sistaled” (Teleman 1999: band 2 s.59). *SAG* konstaterar på sidan därefter att de allra flesta substantivbildande suffixen är utrala men att suffixen *-eri*, *-gram*, *-skop*, *-tek* och *-ment/-mang* är neutrala. Vad som enligt mig motiverar att just dessa suffix ger neutrumgenus är att de alla bildar substantiv med inanimat betydelse. Se (23).

- (23)
<i>-eri</i> :	raseri-et, måleri-et
<i>-gram</i> :	hologramm-et, telegramm-et
<i>-skop</i> :	teleskop-et, horoskop-et
<i>-tek</i> :	bibliotek-et, klippotek-et
<i>-ment/-mang</i> :	supplement-et, resonemang-et, engagemang-et

Därefter nämns några suffix som i en betydelse är utrala och i en annan neutrala, *-ande*, *-e*, *-skap* och *-at*⁹, vilka, enligt den hypotes som jag utgår ifrån i denna uppsats, får sitt genus tilldelat efter deras animacitet i de allra flesta fallen. Uppdelningen skulle med andra ord kunna tolkas som semantisk.

- (24)
<i>-ande</i> :	ordförande-n, resande-n
åkande-t, resande-t, pratande-t
<i>-e</i> :	namne-n
bygge-t
<i>-skap</i> :	landskap-et, grannskap-et
fiendskap-en, främlingskap-et/-en

⁹ *SAG* nämner även ett par substantiv som bryter mot denna tendens: apparat-en, vrede-n.

-at: delegat-en, kandidat-en
 Referat-et, korrelat-et

Samtliga avledningar i (24) med neutrumgenus är inanimata i betydelsen och alla är individuativa förutom de neutrala avledningarna med *-at*. På motsvarande sätt är alla utrala avledningar animata och individuativa förutom ordet *fiendskap* som helt bryter mot denna tendens. Nämnvärt är att om man söker på ”en fiendskap” på svenska google får man 288 träffar, söker man på ”ett fiendskap” får man 243 träffar så genustilldelningen för detta substantiv är inte tydligt utral.

Detta mönster att genus kan ge ett substantiv två olika betydelser utifrån graden av animacitet eller individuativitet är markant och återfinns i en mängd ord utöver avledningar bildade med ovanstående suffix. Danskans motsvarighet till *SAG, Grammatik over det Danske Sprog (GDS)*, skriver följande:

SEMANTISK GENUS el. FRIT GENUS er en betydningsegenskab ved bøjningskategorien genus, ikke ved substantivstammer. I de tilfælde hvor man kan finde en tydelig sammenhæng mellem semantik og genus, er utrum det genus der betegner et individ eller en genstand og har betydningen ’individuert’. Neutrum betyder ’ikke-individuert’ og kan bruges både til at betegne stof eller masse (det utællelige) eller neksuale forhold der er utællelige.

(Hansen 2011:455f)

GDS:s förklaring är lätt att applicera på substantiven i exempel (24) men förklarar även andra fall såsom: *kaffen/kaffet, chokladen/chokoladet, téen/téet* och *godisen/godiset*.

5.2.1 *-is*-avledningars genus

-is är ett förhållandevis nytt suffix i svenskan¹⁰ och avledningar med det har fortfarande en relativt vardaglig karaktär och tillhör huvudsakligen talspråket, även om vissa ord såsom *kändis, dagis* och *kompis* till stor del har mist sitt låga stilvärde och återfinns i diverse texttyper. Icke desto mindre är suffixet högst produktivt i svenskan.

¹⁰ Det började användas redan på andra halvan av 1800-talet men måste ändå beskrivas som ”nytt” i förhållande till de allra flesta av svenskans andra suffix. För en utförlig beskrivning av suffixet se Inghult 1968 och Josefsson 2002.

Nominala avledningar med *-is* kan tilldelas både uttralt och neutralt genus och skiljer sig därmed från de flesta andra svenska suffixen som ofta är nära kopplade till ett genus. Se exempel (25).

(25)

lekiset

fritiset

alkisen

kompisen

Hur kan då denna genustilldelning beskrivas? Varken i *SAG* eller *Svenska Akademiens språklära* nämns suffixet *-is* i någon genuskontext. Däremot i Josefssons *Ord* från 2005 problematiseras suffixets genus. Josefsson visar att genus i avledningar med detta suffix inte kan styras av förledens genus¹¹. I stället föreslår hon en tolkning som utgår ifrån avledningens grad av animacitet eller individuativitet. Hon skriver:

Om *is*-avledningen betecknar en animat (levande, företrädelsevis mänsklig) avgränsad och räkningsbar entitet har ordet normalt n-genus, och om det betecknar en inanimat, oavgränsad, icke-räkningsbar entitet har ordet oftast t-genus. (Josefsson 2005:133)

I realiteten har alltså Josefsson förklarat *-is*-avledningars genus med *The Animacy Hierarchy* (se avsnitt 3.3). Mängder av andra *-is*-avledningar kan förklaras med Josefssons uppdelning. Se exempel (26).

(26)

Animata individuativer

en tjockis

en lantis

en doldis

en skådis

en bästis

Inanimata dividuativer

ett kondis

ett dagis

ett fritis

ett lekis

en/ett loppis

¹¹ Josefsson illustrerar detta med avledningarna *lekis* och *dagis* vars genus är neutralt och som omöjligt kan kopplas till förlederna *lek* och *dag* vilka båda är uttrala.

en stammis
en fegis
en fjortis
en vaktis
en trummis

ett Friskis och svettis

Det finns naturligtvis en hel del *is*-ord som inte fångas upp av Josefssons förklaringsmodell, dvs. mittenfåran på *The Animacy Hierarchy* individuativa inanimater vilka tilldelas uttralt genus. Se exempel (27).

(27)

Individuativa inanimater

en hemlis
en snackis
en bagis
en baggis
en kådis
en snabbis
en buskis

Om man jämför *is*-avledningarna med *ande*-avledningar så tycks de tilldelas genus på samma sätt (se avsnitt 5.2). Med andra ord är inte fenomenet att ett suffix kan vara länkat till fler än ett genus något nytt som utvecklats med *-is* utan något som redan funnits i språket. Att de flesta suffixen är nära kopplade med ett genus kanske stor del kan förklaras med om de betydelsemässigt ligger närmare något inanimat individuativt eller inte.

5.3 Statsråd, sto och några andra undantag

I det här avsnitten försöker jag visa hur man skulle kunna hitta en diakron förklaring till några av de animata neutretrnas genus. Substantiven som jag kommer att titta på är *sto*, *lejon*, *statsråd* och *syskon*¹².

Substantivet *stos* neutrala genus förklaras med dess ursprungliga betydelse, nämligen 'hästflock'. I fornsvenskan hette det *stōþ* och dess exakta betydelse var 'flock av ston med hingst(ar)'¹³. Substantivet *stōþ* i sin tur är bildat från den verbala roten *stā*¹⁴. En plats är självfallet inanimat och därför är det neutrala genuset inte omotiverat. Dock har *stos* genus varierat i olika skrifter under åtminstone 1700-talet. Exempel (28a) är från 1729 och exempel (28b) är från 1783.

(28a) En Sto utan föhl är beqwämare än en hingst [...] ¹⁵

(28b) Honorna eller Stor-na af hvardera slaget [...] ¹⁶

Att hitta en god förklaring till *lejons* neutrumgenus är inte helt enkelt. Det man med säkerhet kan säga är att genusbruket vacklade under 1500 –och 1600-talet mellan maskulinum och neutrum¹⁷. Svenska akademien skriver att. "[d]en (ny)sv. formen lejon har uppkommit ur leon g[enom]m inskott av *j* mellan *e* o. *o*"¹⁸. Man skulle kunna tänka sig att *leon* i sin tur kommer från isländskan¹⁹ som hade två former nämligen *leo* som hade maskulint genus och *leon* som hade neutralt genus och att svenskan behållit det neutrala genuset. Men att substantivet har neutralt genus är svårt att förklara semantiskt. Dessutom finns det inget närbesläktat språk, förutom isländskan, där substantivet *lejon* har neutrumgenus.

(29)

Dk. *løven* (utrum).

De. *löwe* (maskulinum)

No. *løve* (utrum)

Nn. *løve* (maskulinum)

Nl. *leeuw* (utrum)

¹² I avsnitt 5.1.2 problematiserade jag substantivet *barns* genus.

¹³ Svenska akademiens ordbok online "sto"

¹⁴ Svenska akademiens ordbok online "sto"

¹⁵ Svenska akademiens ordbok online "sto"

¹⁶ Svenska akademiens ordbok online "sto"

¹⁷ Svenska akademiens ordbok online "lejon"

¹⁸ Svenska akademiens ordbok online "lejon"

¹⁹ Stavningen *leon* återfinns varken i latin, fornhögtyskan eller fornågtyskan.

Is. *ljónið* (neutrum)

Statsråds ursprungliga betydelse är 'kollektiv av personer eller myndighet och dylikt med rådgivande eller beslutande uppgift och dylikt'²⁰. Att kollektiver är nära förknippat med neutrumgenus har jag tidigare redogjort för i uppsatsen och därför bryter genussättningen inte mot någon semantisk regel i den ursprungliga betydelsen. Söker man på svenska google får man 535 träffar på "en statsråd" (Se exempel (30)), och varför skulle inte detta substantiv i framtida språkbruk kunna få en animat betydelse med utrum och en inanimat massbetydelse med neutrum(?). Se exempel (31a-b).

(30) Men att en statsråd eller kommunfullmäktige ska tjäna 100 tusen i månaden och en bussförare 20 tusen [...]

(31a) resande: *en* resande, *ett* resande

(31b) statsråd: *en* statsråd, *ett* statsråd

Syskon har i alla tider haft neutralt genus i svenskan, vilket jag tror har sin logiska förklaring i att man med svenskans tidigare tredelade genussystem (maskulinum, femininum och neutrum) skulle ha fått syftningsproblem om man gav ordet maskulint eller feminint genus; substantivet betecknar ju just bror eller syster och kunde följaktligen inte få sitt naturliga kön specificerat. Detta flera hundra år gamla bruk har antagligen sedan konventionaliserats och lett till att vi fortfarande säger *syskonet*, trots den uppenbara animaciteten.

6 Diskussion

Som vi har sett i diskussionen ovan finns det goda skäl att ifrågasätta den traditionella beskrivningen med *SAG* i som sin främsta förespråkare, där genus anses vara inherent och av grammatisk karaktär samt att den predikativa kongruensen huvudsakligen skulle vara grammatisk. Det tycks först och främst finnas en tydlig koppling mellan animacitet och ett substantivs genus och därmed mellan ett substantivs betydelse och genus. Därtill görs en åtskillnad mellan räknebara substantiv och icke-räknebara, vilket även det återkopplar till ordets betydelse. Undersökningen har också visat att inanimata neutrer (vilka är få) inte gärna kongruerar neutralt i predikativet, det enda neutrala animata substantivet som tycktes helt

²⁰ Svenska akademiens ordbok online "statsråd"

bekvämt med sitt genus var *barn* men även detta kan förklaras med en underliggande semantik (se avsnitt 5.1.2).

Att genus tilldelas och grundar sig på grad av animacitet eller individuativitet blev tydligt när jag tittade på suffix som avleder substantiv med olika genus; de idag mest produktiva *-ande* och *-is* tycks systematiskt tilldelas sitt genus efter dessa semantiska motpoler. Ett barn måste med andra ord inte lära sig att det heter *en* bästis och inte *ett* bästis utan kan själv tilldela detta genus eftersom han/hon vet att ordet betecknar något animat på samma sätt behöver detta barn inte fundera över om det heter *ett* spelande eller *en* spelande (med syftning på aktiviteten) utan kan själv utifrån betydelsen pricka rätt. På samma sätt är det sällan något tvivel om vilket genus en viss avledning ska tilldelas. Det finns däremot undantag som bryter mot dessa semantiska regler men jag anser att dessa undantag inte få ges större plats än de förtjänar.

I antologin *Grammatik på villovägar* från 1987 återfinns ett kapitel av Ulf Teleman med titeln ”Hur många genus finns det i svenskan?”²¹. Kapitlet ämnar reda ut tidigare missförstånd och erbjuda en enkel och riktig bild av svenskans genussystem. Kapitlet är bara 9 sidor långt så författaren har ingen möjlighet att utveckla resonemanget han för men likväl är kärnidéerna tydliga. Nedanstående uppställning (32) som återfinns i kapitlet tar enligt mig fasta på det viktigaste i hans argumentation.

(32)

SG: GG:	Mask	Fem	Inanimatum
Utrum	kung	drottning	stol
Neutrum	modelejon	sto	bord

(Teleman 1987:108)

I anslutning till uppställningen skriver författaren: ”Observera att de två genussystemen är nästan helt oberoende av varandra” (Teleman 1987:108). Denna grundsyn tycker jag

²¹ Vilket jag även refererar till i avsnitt 3.2.

karaktäriserar även *SAG*:s beskrivning av svenskans genus, om än betydligt mer nyanserad och utförlig. Anledningen till att jag refererar till denna uppställning igen är att den, enligt min mening, ger en bild av genustilldelningen (eller genustillhörigheten) som slumpartad. Av Telemans beskrivning kan läsaren få intrycket att substantiv som betecknar något maskulint, feminint eller inanimat lika väl kan vara utrala som neutrala. Denna beskrivning är inte rättvisande och exemplen som tas upp är inte representativa, åtminstone inte i de första två kolumnerna. Att substantivet *kung* är maskulint eller åtminstone animat och att *drottning* är feminint eller åtminstone animat, vilket också återspeglas i genustilldelningen råder det ingen tvekan om och är på intet sätt några undantag. Däremot är *modelejon* eller *lejon* ett relativt unikt undantag som bara förvillar och inte hör hemma i en uppställning som ämnar ge en klar bild av svenskans genussystem, vilket jag har redogjort för i avsnitt 5.3. Likaså substantivet *sto* är direkt icke-representativt, vilket också problematiseras i samma avsnitt. Vad som återstår är orden *stol* och *bord* vilka båda är inanimata och individuativa men får olika genus. Varför det är på det viset är däremot svårare att ge en enkel förklaring till, åtminstone en synkron men det betyder inte att alla substantivs genus är helt slumpartad eller att det skulle finnas två genussystem som, i Telemans ordalag, skulle vara nästan oberoende av varandra.

Följaktligen tycker jag det är rimligt att anta att genus tilldelas i svenskan och att detta ofta görs utifrån om de betecknar något animat i första hand och i andra hand om de betecknar något individuativt. En sådan förklaring skulle få många undantag som hamnar mitt emellan, dvs. substantiv som betecknar något inanimat men är individuativa som t.ex. *bord* och *stol* men det skulle åtminstone ta fasta på den semantiska kärna som hela systemet eventuellt utgår ifrån och som återspeglas i pronomenvärdet samt i vissa delar av kongruensen. Corbett, som efter att ha studerat över 200 språks genussystem, kommer fram till att alla sådana system har en semantisk kärna men att den i olika stadier av ett språks utveckling kan otydliggöras mer eller mindre av diakrona processer och denna förklaringsmodell anser jag stämma överens med svenskan också.

Med hjälp av undersökningen av kongruensböjningen med animata neutrer med utgångspunkt i *The Animacy Hierarchy* och resultatet som visade att dessa oftast kongruerar icke-neutralt kan man dra slutsatsen att semantiken är en starkare drivkraft än det konventionella genuset och därför borde det vara rimligare att anta att all kongruens där det grammatiska genuset och det semantiska samspekar styrs av semantiken. Ett antagande som i praktiken skulle betyda att predikatet i satser såsom *Mannen är stark* är semantiskt motiverad och inte grammatiskt.

7 Litteraturlista

- Audring, Jenny, 2008: Gender assignment and gender agreement: Evidence from pronominal gender languages. *Morphology* 18:93-116
- Audring, Jenny, 2009: *Reinventing Pronoun Gender*. Utrecht: LOT
- Corbett, Greville. 1991: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- de la Grasserie, Raoul, 1898: La Catégorie psychologique de la classification révélée par le langage. *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 45:594-624
- Didrichsen, Paul, 1971: *Elementær dansk grammatik*. Köpenhamn: Gyldendal
- Hansen, Erik & Lars Heltoft, 2011: *Grammatik over det Danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
- Hockett, Charles Francis, 1958: *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan
- Hultman, Tor G., 2003: *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Inghult, Göran. 1968: Ord med suffixet *-is* i svenskan. *Språkvård* 4: 9-15.
- Janse, Mark, Brian D. Joseph & Gunther De Vogelaer, 2011: Changing gender systems: A multidisciplinary approach. *Folia Linguistica* 45/2:237-244.
- Josefsson, Gunlög, 2002: *Tjänis, knäppis och brallis; om suffixet -is i modern svenska*. Uppsats. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Josefsson, Gunlög, 2005: *Ord*. Lund: Studentlitteratur.
- Josefsson, Gunlög, 2006: Semantic and grammatical genders in Swedish – independent but interacting dimensions. *Lingua* 116:1346-1368.
- Josefsson, Gunlög, in prep.: *Gender in the Scandinavian languages (?)*
- Josefsson, Gunlög, 2009: *Svensk universitetsgrammatik för nybörjare*. Lund: Studentlitteratur.
- Josefsson, Gunlög, 2010: “Disagreeing” pronominal reference in Swedish and the interplay between formal and semantic gender. *Lingua* 120/9:2095 – 2120.
- Kilarski, Marcin & Grzegorz Krynicki, 2005: *Non arbitrary, not regular: The magic of gender assignment*. (12.2.2012)
www.staff.amu.edu.pl/~kilarski/research/download/leuven.pdf
- Rabb, Viveca, 2007: *Genuskongruens på reträtt: Variation i Kvevlaxdialekten*. Åbo: Åbo akademis förlag.
- SAOB. *Svenska Akademiens ordbok*. 2009. 1 uppl. Stockholm: Svenska Akademien.

- Skautrup, Peter, 1968: *Det danske sprogs historie*. Köpenhamn: Gyldendalske bogh
- Teleman, Ulf, 1987: *Grammatik på villovägar*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999: *Svenska Akademiens Grammatik 1-4*. Stockholm: Nordstedts.
- Trosterud, Trond, 2001: Genustilordning i norsk er regelstyrt. *Norsk Lingvistisk tidsskrift* 19:29-58.
- Trudgill, Peter, 2002: *Sociolinguistic Variation and Change*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Windfuhr, Gernot L., 1979: *Persian Grammar: History and State of its Study*. The Hauge: Mouton Publishers.
- Zaenen, Annie, 2004: *Animacy Encoding in English: why and how?* (9.3.2012)
<http://acl.ldc.upenn.edu/W/W04/W04-0216.pdf>